

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΕΤΟΣ ΣΤ'
ΤΕΥΧΟΣ 1-4

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ
ΨΑΡΡΩΝ 41
1985

Ε.Υ.Δ. της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Β. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΤΟΣ ΣΤ'. ΤΕΥΧΗ 1-4

ΤΕΥΧΟΣ 1.

1) ΜΕΛΕΤΑΙ

	Σελίς
Π. Κανελλοπούλου. — Ἡ πνευματικὴ νεοελληνικὴ κοινωνία.	1
Ι. Θεοδωρακοπούλου. — Ἡ ἔννοια τοῦ ἐγὼ καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἐποπτείας	42
Ernst Hoffmann. — Τὸ πρόβλημα τῆς ψυχῆς παρὰ Πλάτωνι	69
Π. Κανελλοπούλου. — † Φῶτος Πολίτης	78

2) ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Ι. Θεοδωρακοπούλου. — Ὁ γερμανικὸς ἰδεαλισμὸς καὶ ἡ σημερινὴ γερμανικὴ φιλοσοφία	82
---	----

3) ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

Διάφοροι ἀναλύσεις	96
Βιβλιογραφία	108

ΤΕΥΧΟΣ 2.

1) ΜΕΛΕΤΑΙ

Friedrich Darmstädter. — Περὶ τοῦ δυναμικοῦ - διαλεκτικοῦ στοιχείου εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Fichte	113
Ernst Hoffmann. — Περὶ τῆς πολιτείας τοῦ Θεοῦ	153
Ἄλκιβ. Μ. Τσιριμώκου. — Ἡ φιλοσοφικὴ σημασία τῆς νεώτερης θεωρητικῆς φυσικῆς	163
Παναγ. Α. Παπαληγούρα. — Μερικὲς σκέψεις καὶ ὁμολογίαι γύρω καὶ πέρα ἀπὸ τὸ λόγο	191

2) ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Π. Κανελλοπούλου. — Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ὡς φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας	218
---	-----

3) ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

Διάφοροι ἀναλύσεις	229
Ι. Θεοδωρακοπούλου. — Karl Jöel	243
Βιβλιογραφία	245

ΤΕΥΧΟΣ 3.

1) ΜΕΛΕΤΑΙ

	<i>Σελίς</i>
Karl Jaspers. —Προϋποθέσεις για μιὰ φιλοσοφική κατανόηση τοῦ Nietzsche	249
Π. Κανελλοπούλου. — Ἐξ ἀφορμῆς τῆς μελέτης τοῦ Karl Jaspers	281
N. I. Τούλ. — Συμβολαὶ διὰ τὴν φιλοσοφική θεμελίωση τῆς ἠθικῆς	285
Γ. Μ. Τριανταφύλλου. — Αἱ περὶ πολιτείας καὶ δικαίου ἰδέαι τῶν Πυθαγορείων	318
Ἄλκιβ. Μ. Τσιριμώκου. — Ἡ φιλοσοφική σημασία τῆς νεώτερης θεωρητικῆς φυσικῆς	331

2) ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Ι. Θεодωρακοπούλου. — Magistri Eckardi, Opera latina	366
---	-----

3) ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

Διάφοροι ἀναλύσεις	372
Βιβλιογραφία	380

ΤΕΥΧΟΣ 4.

1) ΜΕΛΕΤΑΙ

	<i>Σελίς</i>
Ι. Θεодωρακοπούλου. — Ὁ ἠθικὸς στοχασμὸς καὶ ἡ θεωρία τῆς ἡδονῆς	385
Ραφαὴλ Δήμου. — Αἱ θεμελιώδεις ἔννοιαι τῆς μεταφυσικῆς τοῦ Πλάτωνος	437
Κ. Τσάτσου. — Κοινωνία καὶ δίκαιον	466

2) ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Ι. Θεодωρακοπούλου. — K. Jaspers : Λόγος καὶ ὑπόσταση	493
Δ. Α. Καπετανάκη. — Ὁ Γερμανικὸς ρωμαντισμὸς καὶ τὸ θεῖον.	496

3) ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

Βιβλιογραφία	511
------------------------	-----

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Ernst Hoffman Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας. — Ραφ. Δήμου, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς Ἀμερικῆς — Κ. Τριανταφυλλόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμαδός. — Χ. Τζωρτζόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. — Franz Boehm ὕφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Παν. Κανελλόπουλος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Κωνσταντῖνος Τσάτσος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Ἰωάν. Θεοδωρακόπουλος Καθ. Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. — Θεμ. Τσάτσος ὕφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΛΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΡΩΝ 41

1935

Ο ΗΘΙΚΟΣ ΣΤΟΧΑΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΗΔΟΝΗΣ

ΥΠΟ

I. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Α΄.

Οι άγῶνες τοῦ ἠθικοῦ στοχασμοῦ.

Ἡ διαφορὰ ποὺ χωρίζει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν ἄλλη ζωϊκὴ φύση εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἠθικὴν, ὅτι στοχάζεται γιὰ τὸν προορισμὸν τοῦ, ὅτι μάχεται γιὰ τὸ νόημα τῆς ζωῆς του, ἐνῶ τὸ ζῶο μάχεται μονάχα γιὰ τὴ ζωὴ του καὶ ἡ ἄλλη, ἡ φυτικὴ, ζωὴ καταπονεῖται ἀποκλειστικὰ γιὰ τὴ διατήρησίν της. Τὸ *suum esse conservare* εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ἀπλῆς ζωῆς. Τουναντίον ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀγωνίζεται μονάχα γιὰ τὴ διατήρησιν τῆς ζωῆς του ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀξία ποὺ μπορεῖ νάχη ἡ ζωὴ του· ὁ ἄνθρωπος μάχεται νὰ προχωρήσῃ πέρα ἀπ' ἐκεῖ ποὺ τὸν ἀρῆκε ἡ τύχη, πέρα ἀπὸ τὸ σημεῖο ὅπου τὸν παράτησε ἡ φύσις. Ἡ προσπάθεια αὕτη τοῦ ἀνθρώπου, ἀν ὀρισθῆ ἀπὸ τὸ πραγματικὸν τῆς νόημα, πρέπει νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἠθικὴ· γιὰτὶ ἠθικὴ εἶναι ἡ πράξις τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ἔχει σκοπὸν νὰ τὸν μετατοπίσῃ ἀπὸ τὸ σημεῖο ὅπου τὸν ἐγκατέλειψε ἡ φύσις, νὰ τὸν ἐλευθερώσῃ ἀπὸ τὴ φυσικὴ κατάστασιν. Ἡθικὴ εἶναι κάθε προσπάθεια ποὺ τείνει ν' ἀπαλλάξῃ τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς τύχης. Τουναντίον τὸ ζῶο, ἐπειδὴ δὲν ἔχει τὴ δύναμιν νὰ πηδήσῃ πέρα ἀπὸ τὸ σημεῖο ποὺ τοῦ ὥρισε ἡ φύσις, ἐπειδὴ δὲν μπορεῖ νὰ προσπεράσῃ τὸν φραγμὸν τοῦ ἐνστίκτου καὶ τῶν φυσικῶν του ὁρμῶν, εἶναι ἠθικὰ ἀδιάφορο, εἶναι γενικὰ ἔξω ἀπὸ τὸν κύκλον τῆς ἠθικῆς· τὸ ζῶο δὲν εἶναι ἀνήθικο ὅπως ἐνόμισαν κάποτε οἱ ἄνθρωποι στὸν Μεσαίωνα. Τὸ ζῶο δὲν πράττει, δὲν ζητεῖ

ποτέ να υπερπηδήσει τη φυσική του μοῖρα, οὔτε και ἔχει συνείδηση για τὴ μοῖρά του. Γι' αὐτὸ και δὲν πάσχει για τὰ δεσμὰ ποὺ τοῦ ἐπέβαλε ἡ φύση. Ἐπειδὴ δὲν τὰ γνωρίζει δὲν ἐπιδιώκει και να τὰ σπάσει. Ἡ ζωὴ τοῦ ζώου εἶναι «ἀ-ἠθης», χωρὶς τὸν χαρακτήρα τοῦ ἠθικοῦ και τοῦ ἀνηθικοῦ. Τὸ ζῶο εἶναι ἀναμάρτητο γιατί δὲν πράττει, ὄχι γιατί πράττει ὀρθῶς. Και ὅπως εἶναι ἀδύνατο να χαρακτηρίσωμε ἠθικὰ τὸ ζῶο, να τὸ καταστήσωμε δηλαδή ὑπεύθυνο για τὴ ζωὴ του, ἔτσι εἶναι ἀδύνατο να χαρακτηρίσωμε ἕναν ἄνθρωπον ἀναμάρτητο· γιατί ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο τὸ πλάσμα, ἐκεῖνο τὸ ὄν ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ τῆς πλάνης και τῆς ἀλήθειας. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἄνθρωπος γιατί βρίσκεται ἀνάμεσα θετικοῦ και ἀρνητικοῦ· ὁ ἄνθρωπος ὑπάρχει ὡς ἀντινομία, ὡς δίλημμα. Μέσα στὸν ἄνθρωπον ὑπάρχει ὁ διχασμὸς, ἐνῶ ἡ ζωὴ τοῦ ζώου εἶναι ἀδίχαστη· ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὑποχρεωμένος να εἰπῆ ναι ἢ ὄχι· να ἐκλέξη ἀπὸ πολλὰ τὸ ἕνα, εἶναι ὑποχρεωμένος να πράξει. Πράξη εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἔχει μέσα του και τὸ ἐνδεχόμενο τῆς πλάνης· ἡ πράξη εἶναι δυνατόν να ἐπιτύχη τὸ σκοπὸ της, ἀλλὰ ἐνδέχεται να εἶναι και λαθεμένη.

Ἄν τουναντίον ὑποθέσωμε πὼς εἶναι δυνατόν να ὑπάρχουν ὄντα ποὺ να εἶναι μονάχα λογικά, ποὺ να μὴν ἔχουν καμμιά δύναμη μέσα τους ἀντίθετη πρὸς τὸ λογικό, οὔτε να εἶναι δυνατόν να βρεθοῦν σὲ ἄλλη κατάσταση παρεχτὸς ἀπὸ τὴ λογική, ἀπὸ τὴν κατάσταση ποὺ παρακολουθεῖ τὴ καθαρὴ γνώση, τὰ ὄντα αὐτὰ δὲν θὰ εἶχαν ἐπίσης καμμιά ἠθικὴ σημασία, θὰ ἦταν ἠθικὰ ἀδιάφορα γιατί δὲν θὰ εἶχαν τὴ δυνατότητα να πλανηθοῦν. Τὸ λογικὸ των—μιά ποὺ δὲν θὰ τὸ παρακολουθοῦσε καμμιά ἀντίθετη δύναμη, οὔτε αἴσθημα, οὔτε παράσταση, οὔτε συναίσθημα—θὰ ἦταν ἀλάθευτο· οἱ «πράξεις» των θὰ ἦταν ἢ τυπικὴ παρακολούθηση τοῦ λογικοῦ των, ἢ πρακτικὴ ἐνέργεια αὐτῶν των ὄντων θὰ ἔκανε ἄλλη μιὰ φορὰ ὅ,τι ἔκανε τὸ λογικό· δὲν θὰ ὑπῆρχε ἀντινομία μέσα σ' αὐτὰ τὰ ὄντα· δὲν θὰ ὑπῆρχε ἐσωτερικὸς διχασμὸς. Τὰ ὄντα αὐτὰ θὰ ἦταν δυνατόν να χαρακτηρισθοῦν ὡς ἅγια· ὄχι ὅμως ὡς ἠθικά· γιατί ἠθικὴ ὑπάρχει μονάχα ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει πλάνη, ὅπου ὑπάρχει διχασμὸς και ἐσωτερικὴ ἀνησυχία· ἠθικὴ ὑπάρχει μονάχα ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει και ἀνηθικότητα· ἡ θετικὴ ἀξία ὑφίσταται πάντα στὸν ἀγῶνα ποὺ κάνει κατὰ τῆς ἀρνητι-

κῆς ἀξίας. Ὅπου ὑπάρχει μακαριότητα ἐκεῖ δὲν ὑπάρχει ἠθικὴ· ὄντα μακάρια δὲν θὰ ἐνδιαφέρονταν καθόλου γιὰ τὴν ἠθικὴ τῶν ἀνθρώπων, γιὰτὶ τὰ ὄντα αὐτὰ θὰ ἦταν πέρα καὶ πέρα θεωρητικά, χωρὶς καμμιά ἄλλη κίνηση μέσα τους παρεχτὸς τῇ θεωρητικῇ.

Ἡ ἠθικὴ εἶναι τόσο ἀνθρώπινη ὥστε νὰ ἐνδιαφέρεται γι' αὐτὴν καὶ ὁ κοινότατος θνητός· ὁ ἠθικὸς στοχασμὸς παρακολουθεῖ τὴν ψυχὴν κάθε θνητοῦ. Δὲν ὑπάρχει τίποτε ἄλλο στὸν κόσμον ποὺ νὰ ἐλκύη τόσο πολὺ τὴν προσοχὴ τοῦ παιδευμένου καὶ τοῦ ἀπαιδευτοῦ ὅσο ἡ ἠθικὴ ἀξία—ὅποια κι' ἂν εἶναι—τῆς ζωῆς. Καμμιά ἐπιστημονικὴ θεωρία δὲν συγκινεῖ τὸν ἄνθρωπον τόσο ὅσο μιὰ θεωρία ποὺ προσδιορίζει ἠθικὰ τὴν ζωὴν του· ὅσο μιὰ θρησκευτικὴ ἠθικὴ, μιὰ πολιτικὴ ἠθικὴ. Τίποτε ἄλλο δὲν προκαλεῖ ἰόσους σκληροὺς ἀγῶνες ὅσους ἡ ἠθικὴ ἀξία τῆς ζωῆς· ἀδιάφορο ἂν αὐτὴ τὴν ἀξία τὴν ὀρίζει ἀρχικὰ ἢ θρησκεία, ἢ πολιτεία ἢ ἢ πεποίθησις πῶς ἢ ἀποστολὴ ἑνὸς ἀνθρώπου ἢ ἑνὸς λαοῦ εἶναι μοναδικὴ μέσα στὴν ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ ἠθικὴ ἀξία τῆς ζωῆς θὰ προκαλοῦσε δεινότερους καὶ σκληρότερους ἔρωτες, λέει ὁ Πλάτων, ἀπ' ὅσους προξενεῖ ἡ αἰσθητικὴ ἀξία, ἂν ἔφεγγε καὶ ἡ ἠθικὴ ἀξία ὅπως φέγγει μέσα στὴ ζωὴ ἡ ὠμορφιά.

Ἐπὶ τῆς ἠθικῆς ἀξίας τῆς ζωῆς ὑπάρχουν ἐπιστημονικὲς θεωρίαι ποὺ πολλοὶ δὲν γνωρίζουν οὔτε τὴν ὑπαρξὴν τους, οὔτε τὸ ὄνομά τους· οἱ περισσότεροὶ ἄνθρωποι δὲν γνωρίζουν τίποτε γιὰ καμμιά ἐπιστημονικὴ θεωρία, ἐνῶ δὲν ὑπάρχει κανένας ἄνθρωπος ποὺ νὰ μὴ συγκινεῖται καὶ νὰ μὴ προσδιορίζεται ἀπὸ τὰ δόγματα μιᾶς ὀρισμένης ἠθικῆς θεωρίας. Στὴν πνευματικὴ ἱστορία τῶν λαῶν καὶ μάλιστα ἐκείνων ποὺ ἐπρωτοστάτησαν στοὺς πνευματικοὺς καὶ ἠθικοὺς ἀγῶνες παρατηροῦμε ὅτι ἐν ὅσῳ ἀναπτύσσονταν τὰ καθαρὰ μεταφυσικὰ συστήματα, τὰ ὄντολογικὰ συστήματα, ὁ λαὸς δὲν συμμετεῖχε ψυχικὰ καθόλου στὰ νοήματα ποὺ εἶχαν αὐτὰ τὰ συστήματα· τουναντίον μόλις ἄρχισαν ν' ἀναπτύσσονται οἱ ἠθικὲς θεωρίαι ἀμέσως ὁ λαὸς ἔλαβε μέρος· ἐνδιαφέρθηκε ὡς κοινωνία γιὰ τὰ διδάγματα τὰ ἠθικά. Γι' αὐτὸ μιὰ καθαρὰ ἐπιστημονικὴ θεωρία, μιὰ θεωρία γιὰ τὴ φύσιν, δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ προξενήσῃ κοινωνικὲς ἀνατροπές, ὅπως γεννάει κοινωνικὲς ἀναστατώσεις κάθε ἠθικὴ θεωρία, κάθε θεωρία γιὰ τὸν τρόπο τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ καθαρὰ ἐπιστημονικὴ θεωρία ἐπηρεάζει πάντοτε ἀλλὰ μονάχα ἑμμεσα, ἐνῶ ἡ ἠθικὴ

θεωρία ἐπηρεάζει πάντοτε ἀλλὰ ἄμεσα τὴν ἀνθρώπινη ζωή. Ἐν παρακολουθήσωμε τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ ζωῆς βλέπομε ὅτι ἐν ὅσῳ ἀναπτύσσονται τὰ μεταφυσικά, ὄντολογικὰ συστήματα τῶν προσωκρατικῶν, ἐν ὅσῳ τὸ πνεῦμα ἀγωνίζεται γὰρ νὰ κατακτήσῃ τὴ φύση δὲν προξενεῖ μεγάλη ἀνησυχία μέσα στὴ κοινωνική καὶ τὴν ἀτομική ζωή· οὔτε κατορθώνει νὰ φυγαδεύσῃ τὸ μῦθος ἀπὸ τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου· ἡ ζωὴ τοῦ πνεύματος στὴν ἐποχὴ τούτη ἦταν καθαρὰ ἀριστοκρατική καὶ ὀλιγαρχική, ὀλίγοι ἦταν ἐκεῖνοι ποὺ παρακολουθοῦσαν ὅ,τι ἐγίνονταν μέσα στὴ μεταφυσική. Τὴ στιγμὴ ὅμως ποὺ τὸ πνεῦμα ἀντίκρουσε κριτικὰ τὴν ἠθική καὶ τὴν κοινωνική ζωὴ γεννήθηκε καὶ τὸ ρεῦμα τῆς γενικῆς μορφώσεως· σ' αὐτὴ τὴ ἐποχὴ ἀκμάζει καὶ ἡ δημοκρατία. Μὲ τὸν Σωκράτη καὶ τὴν Σοφιστικὴ ἐπικράτησε ἡ γενικὴ παιδεία· μὲ τὴν Σοφιστικὴ ἀρχίζει νὰ γεννιέται τὸ ἐνδιαφέρον ὅλων γιὰ τὴ πολιτική. Ὁ πραγματικὸς λόγος αὐτοῦ τοῦ σημαντικοῦ γεγονότος εἶναι ὅτι καὶ ὁ Σωκράτης καὶ οἱ Σοφισταὶ ἀφῆκαν τὴ φυσική θεωρία καὶ ἐνδιαφέρθηκαν μονάχα γιὰ τὴν ἠθική. Οἱ στοχασμοὶ καὶ τοῦ Σωκράτη καὶ τῶν Σοφιστῶν ἀναφέρονται ἀποκλειστικὰ στὸν ἀνθρώπο, στὴν ἀξία καὶ στὸν τρόπο τῆς ζωῆς, στὸ «πῶς βιωτέον». Ὁ Σωκράτης δηλώνει κατηγορηματικὰ ὅτι δὲν ἐξέρχεται ἀπὸ τὰ τεῖχη τῆς πόλεως γιὰ τὴν διδασκαλίαν παρὰ οἱ ἀνθρώποι μέσα στὴ κοινωνία· «τὰ μὲν οὖν χωρία καὶ τὰ δένδρα οὐδὲν μ' ἐθέλει διδάσκειν, οἱ δ' ἐν τῷ ἄστει ἀνθρώποι».

Ὅ,τι ἐγίνε στὴν ἀρχαιότητα τὸ ἴδιο ξανάγινε καὶ στὴ νεώτερη ἐποχὴ. Τὰ μεγάλα μεταφυσικά συστήματα τοῦ δεκάτου ἑβδόμου αἰῶνα δὲν κατώρθωσαν ν' ἀλλοιώσουν τὴν κοινωνική ζωή, πολὺ ὀλιγώτερο νὰ τὴν ἀνατρέψουν, ἐνῶ τὰ ἠθικά συστήματα τῶν ἐγκυκλοπαιδιστῶν τοῦ δεκάτου ὀγδόου καθὼς καὶ τὰ ἱστορικά συστήματα τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνα—ποὺ ἦταν μάλιστα ριζικώτερα ἠθικά ἀπὸ τὰ συστήματα τῶν ἐγκυκλοπαιδιστῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἠθικὴ ἀξία ἦταν ἐξωτερικὴ καὶ στηρίζονταν ἀπλῶς στὴ τυπικὴ λογική—ἐπροξένησαν τὶς μεγαλύτερες κοινωνικὲς καὶ ἠθικὲς ἀνατροπὲς γιὰ τὴν ἐγέννησαν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον ὅλων τῶν ἀνθρώπων, ὅλης τῆς κοινωνικῆς μάζας. Παράλληλα βαδίζει καὶ ἐδῶ ἡ προσπάθεια γιὰ τὴν γενικὴ παιδεία. Τὰ ἠθικά αἰτήματα τῶν θεωριῶν αὐτῶν ἐγίναν γρήγορα κτήματα μεγάλων κοινωνικῶν στρωμάτων καὶ

σιγά-σιγά διέσεισαν τὰ καθεστῶτα τῆς ζωῆς· ὅπως ἀκριβῶς στὴν ἀρχαιότητα τὰ ἠθικὰ αἰτήματα ποὺ ὥρισε ὁ σωκρατικὸς βίος καὶ ἡ σοφιστικὴ ἐπιχειρηματολογία διέσεισαν τὰ κοινωνικὰ συστήματα τῆς ἐποχῆς. Ἐνῶ λοιπὸν τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ μιὰ καθαρὰ ἐπιστημονικὴ θεωρία εἶναι περιορισμένο, τουναντίον μιὰ ἠθικὴ θεωρία προκαλεῖ τὴν προσοχὴ ὅλης τῆς κοινωνικῆς μάζας. Μιὰ ἠθικὴ θεωρία διαποτίζει γρήγορα τὴν ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων, ἀδιάφορο ἂν παραμορφώνεται κατὰ τὴν ἀπαίτηση ὠρισμένων συμφερόντων ποὺ παρακολουθοῦν πάντα τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου.

Ὅπως ὁμοίως ὁ ἀνθρώπος εἶναι γνωστικὸς πολὺ πρὶν φθάσῃ στὴν θεωρία τῆς γνώσεως, κι' ἔχει ἐπιστήμη πολὺ πρὶν φθάσῃ στὴν θεωρία τῆς ἐπιστήμης, ἔτσι ὁ ἀνθρώπος ἔχει ἠθικὴ κι' εἶναι ἠθικός, πολὺ πρὶν ἀποχτήσῃ θεωρία γιὰ τὴ πρακτικὴ τοῦ ζωῆ. Ἀλλὰ ὅπως ἡ θεωρία τῆς γνώσεως διασειεὶ σιγά-σιγά τὴν ἀπλοϊκὴ ἀντίληψη γιὰ τὴ γνώση, κι' ὅπως ἡ ἐπιστήμη καταργεῖ τὴ μυθικὴ σχέση τῶν ἀντικειμένων καὶ τὰ συναρτᾶ μονάχα αἰτιοκρατικά, ἔτσι καὶ ἡ ἠθικὴ θεωρία διασαλεύει σιγά-σιγά τὴ παραδομένη ἀντίληψη γιὰ τὴν ἠθικὴ ἀξία τῆς ζωῆς. Καὶ ὅπως ἡ θεωρία τῆς γνώσεως ἀρχίζει ἀπὸ τὴ δογματικὴ ἀντίληψη ὅτι γνώση καὶ πράγμα εἶναι δυὸ στοιχεῖα ἀνεξάρτητα τὸ ἓνα ἀπὸ τᾶλλον, κι' ὅτι ἡ γνώση δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ πιστὴ ἀναπαράσταση τῆς πραγματικότητος, ὁπότε ὁ νοῦς εἶναι μιὰ ἀγραφή πλάκα ὅπου γράφονται σιγά σιγά οἱ χαρακτῆρες τῶν πραγμάτων, καὶ μονάχα ὕστερα ἀπὸ πολλοὺς λογικοὺς ἀγῶνες προχωρεῖ ἡ θεωρία τῆς γνώσεως στὴ κριτικὴ κατανόηση τοῦ γεγονότος τῆς γνώσεως—ὁπότε γνώση καὶ ἀντικείμενο ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστα μέλη μιᾶς συναρτήσεως—ἔτσι καὶ ἡ ἠθικὴ θεωρία ἀρχίζει ἀπὸ τοὺς ὠμοὺς δογματισμοὺς ποὺ ἔχουν ὡς ἀφετηρία ὠρισμένα δεδομένα τῆς ἐμπειρίας καὶ μονάχα ὕστερα ἀπὸ σκληροὺς ἀγῶνες καταλήγει στὴ κριτικὴ αὐτοκατανόηση τῆς ἠθικῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ δραματικὴ αὐτὴ διαδικασία ποὺ ὑπομένει ὁ ἠθικὸς στοχασμὸς ὡς ποὺ νὰ ἀνακαλύψῃ τὴν ἠθικὴ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀρκετὴ γιὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ ἠθικὴ θεωρία δὲν διασαλεύει τὴ παράδοση ἢ τὴ πίστη τῶν πατέρων (καὶ ὅταν ἀκόμα παρουσιάζεται μὲ τὴ μορφή τῆς Σοφιστικῆς) γιατί κινεῖται τάχα ἀπὸ μιὰ κακόβουλη κακεντρέχεια ἀλλὰ ἀπὸ τὴν γνήσια θέληση

νά στηρίξη τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ ἐπάνω σὲ ἀξίες δοκιμασμένου κύρους. Εἶναι σπανιώτατα τὰ παραδείγματα ἐκεῖνα μέσα στὴν ἱστορία τῆς ἠθικῆς ὅπου συναντᾶει κανεὶς νοθεῖα στὸν χαρακτῆρα ἐκείνων ποὺ ἀναπτύσσουν μιὰ ἠθικὴ θεωρία. Καὶ ἡ ἄρνηση τῆς ἠθικῆς—ὅπως γίνεται ἀπὸ τὸν Stirner—ἐφ' ὅσον γίνεται μὲ ἀπόλυτη ἐσωτερικὴ εἰλικρίνεια καὶ ὄχι μονάχα μὲ τὴ τυπικὴ ἀκολουθία τοῦ λογικοῦ, ἐφ' ὅσον τὴν ἄρνηση τῆς ἠθικῆς τὴν συνοδεύει ἡ ἀνόθευτη θέληση εἶναι καὶ αὕτη μιὰ συμβολὴ στὸν ἀγῶνα ποὺ καταβάλλει ὁ ἄνθρωπος γιὰ τὴν ἠθικὴν του ἀξία.

Τὸ γεγονός λοιπὸν ὅτι μιὰ ἠθικὴ θεωρία ἀνατρέπει τοὺς πατροπαράδοτους θεσμοὺς δὲν εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νὰ τὴν καταδικάσῃ. Τουναντίον ἡ θεωρία αὕτη ἔχει μεγαλύτερα δίκαια ἂν εἶναι γέννημα ὀργανικὸ τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ στοὺς κόλπους τοῦ ὁποίου γεννιέται. Τὸ ζήτημα ἀλλάζει ὅταν ζητήσω μὲ μιὰ ξένη ἠθικὴ θεωρία, μὲ μιὰ θεωρία ποὺ δὲν προκύπτει ὀργανικὰ ἀπὸ τὸ αἷμα τοῦ λαοῦ νὰ καταστρέψω τοὺς θεσμοὺς ἑνὸς λαοῦ. Καὶ τότε ὅμως, ἂν ὁ λαὸς αὐτὸς πρόκειται νὰ παιδευθῇ μὲ τὴν θεωρία αὕτη συστηματικὰ καὶ προώρισται ἀπὸ τὴ μοῖρα του νὰ διαδραματίσῃ μιὰ σημαντικὴ ἱστορικὴ ἀποστολή, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καταδικάσῃ τὴν ἠθικὴν θεωρία τὸ γεγονός ὅτι καταστρέφει τοὺς πατροπαράδοτους θεσμοὺς ἑνὸς λαοῦ. Μιὰ ἠθικὴ θεωρία καταδικάζεται μονάχα ἅμα ἀντίκειται στὴν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου, ἅμα ἀντιμάχεται τὴν ἀπόλυτη ἀξία τοῦ ἀνθρώπου. Μονάχα μ' αὐτὸ τὸ κριτήριον κρίνεται καὶ κατακρίνεται μιὰ ἠθικὴ θεωρία. Ἡ κριτικὴ δὲν πρέπει νὰ σταματᾷ οὔτε μπροστὰ στὴν ἱστορία τῶν πατέρων, ἀρκεῖ νὰ εἶναι καλόβουλη· νὰ μὴ θέλῃ ἀπλῶς νὰ κατακρημνίσῃ ὅ,τι στέκει ὄρθιον μὲ τὴν προσπάθεια τῶν προηγουμένων γενεῶν. Τὸ λογικὸ ἅμα ξυπνήσῃ ζητάει ἀπόλυτη σαφήνεια γιὰ ὅλα τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς καὶ δὲν ἠσυχάζει πρὶν τὴν ἀποχτήσῃ ἢ τουλάχιστον πρὶν πεισθῇ ὅτι ὑπάρχουν καὶ μερικὰ ἀγαθὰ τῆς ζωῆς ποὺ δὲν κρίνονται οὔτε ζυγίζονται μὲ τὰ δικά του τὰ μέτρα. Τὸ λογικὸ ἠσυχάζει μονάχα ἅμα ἐλέγξῃ τὰ παραδομένα ἀγαθὰ καὶ πεισθῇ ὅτι μέσα στὴ περιοχὴ ὅπου δουλεύει ἡ δύναμή του δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ σαθρό. Ἡ παράδοση εἶναι γόνιμη μονάχα ἅμα κάθε τόσο δοκιμάζεται ἀπὸ τὸ λογικόν, ἅμα ἀντέχει στὴ κριτικὴ δύναμη τοῦ λογικοῦ, γιὰτὶ ἂν ὁ τρόπος τῆς

ζωῆς ἑνὸς λαοῦ ἔχει ἀξία ἠθικὴ μονάχα ἐν ὅσῳ συμφωνεῖ τυπικὰ μετὰ τοὺς θεσμοὺς τῶν προγόνων του τότε γρήγορα ἢ ζωὴ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ μαραίνεται. Ἡ κριτικὴ τῶν ἠθικῶν θεσμῶν, ἂν δὲν ἔχη τὸν μοναδικὸ σκοπὸν, ἔχει ὅμως συνηθέστατα τὸ μοναδικὸ ἀποτέλεσμα νὰ καταστήσῃ τὸ ἄτομο ἠθικὰ αὐτόβουλο καὶ αὐτοκυβέρνητο καὶ νὰ τοῦ προσπορίσῃ ἀπόλυτη σαφήνεια γιὰ τὴν ἠθικὴν του αὐτοτέλεια.

Ἀλλὰ ἂν καὶ οἱ ἠθικοὶ θεσμοὶ εἶναι φθαρτοὶ καὶ ποικίλουν ἀπὸ λαὸν εἰς λαὸν καὶ ἀπὸ ἐποχῆς εἰς ἐποχὴν, ἂν καὶ οἱ ἐξωτερικοὶ ὄροι τῆς ζωῆς, ποὺ συντρέχουν καὶ αὐτοὶ μετὰ τὴν δυνάμειν τους εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν θεσμῶν, ἀλλάξουν, ὅμως οἱ ψυχικοὶ παράγοντες τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου μένουσιν μέσα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον σταθεροί. Τοῦτο εἶναι ἀξίωμα τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ψυχολογίας ποὺ καμμὰ ἐπιστημονικὴ θεωρία δὲν τὸ ἀντιμάχεται. Οἱ ψυχικοὶ παράγοντες τῆς ζωῆς, οἱ ἐσωτερικαὶ ἀντινομίαι τῆς ζωῆς, παρουσιάζουν μιὰ σταθερότητα ἀξιοθαύμαστη. Ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ σημεῖον δὲν ὑπάρχει μέσα εἰς τὴν ἱστορίαν πρόοδος. Ὁ ἀνθρώπος μένει ἀνθρώπος, δηλαδὴ τὰ στοιχεῖα ποὺ συναπαρτίζουν τὴν ψυχικὴν του ζωὴν μένουσιν σταθερὰ ὑπάρχοντες ὠρισμέναι θεμελιακὲς κλίσεις τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἀνθρώπος ὅποιασδήποτε ἐποχῆς ἀντιμετωπίζει τίς θεμελιακὰς αὐτὰς κλίσεις καὶ ἔτσι προβάλλουν πάντοτε ὠρισμένα ἠθικὰ προβλήματα ποὺ ἀπαιτοῦνε νὰ τὰ λύσῃ. Τὰ προβλήματα αὐτὰ εἶναι ἐπίσης σταθερὰ μέσα εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ· τόσο σταθερὰ ὥστε καθεστὴ ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ καθεστὴ ἄτομο, εἶναι ὑποχρεωμένο νὰ τὰ θέσῃ ἐξ ἀρχῆς, νὰ πάῃ ὡς τὴν ρίζαν των, ἐφ' ὅσον βέβαια ἔχει ἀρχίσει νὰ στοχάζεται ἠθικὰ. Καθεστὴ ἐποχῆς καὶ καθεστὴ ἄτομο ἔχουν ν' ἀντικρούσουν τὰ θεμελιακὰ αὐτὰ προβλήματα κατὰ τὸ δικὸν των τρόπον. Ἀπὸ τοὺς ἄλλους ποὺ τὰ ἀντίκρουσαν πρὶν δὲν ἔχουν νὰ διδαχθοῦν τίποτε· ἢ μονάχα τοῦτο· ὅτι καὶ ἐκεῖνοι ἦσαν κάποτε εἰς τὴν ἴδιαν θέσιν. Καὶ ἐνῶ ἡ ἐργασία ποὺ γίνεται ἀπὸ τοὺς ἄλλους μέσα εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἐξωτερικοῦ πολιτισμοῦ καὶ μέσα εἰς τὸν κύκλον τῆς λογικῆς καὶ τῶν μαθηματικῶν καθὼς καὶ τῆς θετικῆς ἐπιστήμης ἀπαλλάσσει σχεδὸν τὸν ἀνθρώπον ποὺ ἔρχεται μετὰ ἢ καὶ ποὺ ταυτόχρονα ἀποδέχεται τὰ ἀγαθὰ της ἀπὸ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ξανακαταβάλλῃ ἐκεῖνος τὸν ἴδιον κόπον, νὰ ξανασκεφθῇ τὰ πράγματα μετὰ τὴν ἴδιαν ἔντασιν—καὶ ἐδῶ ἐπάνω στηρίζεται ἐκεῖνο ποὺ χαρακτηρίζομε

μέσα στη ιστορική ζωή πρόοδο,—τουναντίον τὰ ἠθικὰ προβλήματα ἀπαιτοῦνε ἀπὸ τὸ ἄτομο νὰ τὰ ἀντικρούσῃ ἐξ ἀρχῆς μόνο του, ἀδιάφορο ἂν οἱ ἄλλοι ἔδωκαν ἤδη μιὰ ἀπάντηση σ' αὐτά. Τὸ ἠθικὸ πρόβλημα ἂν καὶ εἶναι γενικό, ἂν καὶ ἔχει γενικὴ σημασία, ὅμως ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὸν καθέναν μιὰ ἀτομικὴ λύση, ἓνα συγκεκριμένο ἀγῶνα γιὰ νὰ κατακτηθῇ· ἄλλοιῶς τὸ ἠθικὸ πρόβλημα μένει ἄλυτο. Ἡ ἐργασία ποὺ ἔγινε στὰ ἠθικὰ προβλήματα ἀπὸ τοὺς ἄλλους—προγενέστερους ἢ σύγχρονους—ἔχει μονάχα βοηθητικὴ σημασία ἢ ἀποτελεῖ ἓνα ξένο τροπαιο ποὺ δὲν πρέπει ν' ἀφίνη τὸ ἄτομο νὰ ἡσυχάζῃ.

Εἶναι ἀναπόφευκτο μέσα στὴν ἱστορία τῆς ἠθικῆς ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ νὰ χαλαρώνεται ἡ πίστη πρὸς τὶς ἠθικὲς ἀξίες εἴτε γιὰτὶ ἡ κριτικὴ διασαλεύει τὰ θεμέλια μιᾶς ὠρισμένης, θετικῆς ἠθικῆς, εἴτε γιὰτὶ ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη παρουσιάζει τὴν ποικιλία τῶν ἠθικῶν θεσμῶν, εἴτε τέλος γιὰτὶ μεταβάλλονται οἱ οἰκονομικοὶ καὶ οἱ ἐξωτερικοὶ ὅροι τῆς ζωῆς ποὺ συντρέχουν κ' αὐτοὶ στὴ διατύπωση καὶ διατήρηση ἑνὸς ὠρισμένου συστήματος κοινωνικῆς καὶ ἀτομικῆς ἠθικῆς. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἠθικὴ δὲν συμπίπτει ποτὲ μὲ τοὺς ἠθικοὺς θεσμοὺς καὶ οὔτε οἱ οἰκονομικοὶ ὅροι δημιουργοῦν ποτὲ ἠθικὴ, τὸ ἠθικὸ πρόβλημα παραμένει πάντοτε τὸ ἴδιο καὶ τίθεται σὲ κάθε ἄτομο καὶ σὲ κάθε ἐποχὴ μὲ τὴν ἴδια ἀπαιτητικότητα.

Συχνὰ πολλοὶ γιὰ νὰ ἀρνηθοῦν τὴν ἠθικὴ ἀξία ἢ τουλάχιστον τὴν σταθερότητα τῆς ἠθικῆς ἀξίας μέσα στὴν ἱστορία προβάλλουν ὡς ἐπιχείρημα τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἠθικοὶ θεσμοὶ ποικίλουν τόσο πολὺ ἀπὸ λαὸ σὲ λαὸ καὶ ἀπὸ ἐποχὴ σὲ ἐποχὴ ποὺ οἱ θεσμοὶ ἑνὸς λαοῦ ἢ μιᾶς ἐποχῆς εἶναι ριζικὰ ἀντίθετοι πρὸς τοὺς θεσμοὺς ἑνὸς ἄλλου λαοῦ ἢ μιᾶς ἄλλης ἐποχῆς. Τὸ ἐπιχείρημα ὅμως τοῦτο μπορεῖ μονάχα νὰ ἀποδείξῃ ἴσως ὅτι κανένας θεσμὸς ἀπὸ τοὺς ὑπάρχοντας δὲν ἐνσαρκώνει τὸ πραγματικὸ ἠθικὸ περιεχόμενον τοῦ ἀληθινοῦ ἠθικοῦ νόμου, δὲν μπορεῖ ὅμως ποτὲ νὰ στραφῇ ἐναντίον τῆς ἴδιας τῆς ἠθικῆς ἀξίας, ἐναντίον τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Κι' ὅταν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι σφάλλουν δὲν ἀποδεικνύεται ὅτι δὲν ὑπάρχει κάτι ἀληθινό. Μπορεῖ λοιπὸν καὶ ὅλοι οἱ ἠθικοὶ θεσμοὶ νὰ μὴν ἔχουν πραγματικὸ ἠθικὸ περιεχόμενον καὶ ὅμως ἡ ἠθικὴ ιδέα, ἡ ἀξία ἢ ἠθικὴ, νὰ μένη ἀμετακίνητη στὴ θέση της, νὰ ἔχη τὸ ἀπόλυτο κύρος της. Τὸ εἶναι δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ χρησι-

μεύση ὡς ἐπιχείρημα γιὰ νὰ χτυπηθῇ τὸ δέον. Τὰ πράγματα δὲν μποροῦν ποτὲ νὰ ἀνατρέψουν τὰ αἰτήματα· τὸ χρέος ἔχει τὸ νόημά του μονάχα γιὰτὶ εἶναι ἀντίθετο πρὸς τὰ «πράγματα», πρὸς τὸ εἶναι τῆς ζωῆς· δὲν ὑπάρχει ἀληθινὴ ἠθικὴ ἀξία πού νὰ μὴν εἶναι ἀντίθετη πρὸς τὸ εἶναι τῆς ζωῆς, δὲν ὑπάρχει ἠθικὸ αἶτημα πού νὰ μὴν ἀπευθύνεται πρὸς τὴ ζωὴ μετὴν κατηγορηματικὴν προσταγὴν πῶς δὲν πρέπει νὰ εἶναι ὅπως εἶναι, πῶς τὸ εἶναι πρέπει νὰ παύσῃ νὰ εἶναι. Γενικὰ ἡ ἠθικὴ τίθεται ὡς αἶτημα, ὡς ἀξιωματικὴ προσταγὴ πρὸς τὴ ζωὴ. Ἄν ἡ ζωὴ δὲν ἐκπληρῶνῃ τὸ αἶτημα ἢ ἂν ζῆ ἀντίθετα πρὸς τὸ αἶτημα δὲν χάνει μ' αὐτὸ τὸ ἠθικὸ αἶτημα τὴν ἀξία του· κι' ἂν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἦταν γιὰ μιὰ στιγμὴ χωρὶς ἠθικὴ—πράγμα πέρα καὶ πέρα ἀδύνατο γιὰτὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄν κατ' ἐξοχὴν ἠθικὸ—δὲν θὰ μπορούσε οὔτε αὐτὸ τὸ γεγονός νὰ ἀνατρέψῃ τὸ κῦρος πού ἔχει ἡ ἠθικὴ ἀξία, ὅπως τὸ γεγονός ὅτι οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι δὲν γνωρίζουν τίποτα γιὰ μιὰ ἐπιστημονικὴ θεωρία ἢ γιὰ μιὰ ἀνώτερη μαθηματικὴ θεωρία δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελέσῃ ἐπιχείρημα γιὰ νὰ χτυπηθῇ τὸ κῦρος τῆς θεωρίας. Ὑπάρχει βέβαια ἐδῶ μιὰ διαφορὰ· ὅτι ἡ ἠθικὴ ἀξία εἶναι γιὰ τὴ ζωὴ, ἐνῶ ἡ μαθηματικὴ ἀλήθεια ἢ καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ θεωρία δὲν ὑπηρετοῦν ποτὲ ἄμεσα τὴ ζωὴ. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι τὸ κῦρος τῆς ἠθικῆς ἀξίας πρέπει νὰ ἐξαρτηθῇ ἀπὸ τὴν κατάφαση πού θὰ δώσῃ ἢ δὲν θὰ δώσῃ στὴν ἠθικὴ ἀξία ἡ ζωὴ· ἡ ζωὴ μπορεῖ νὰ πλανᾶται· αὐτὸ ἄλλως τε εἶναι τὸ κύριο γνώρισμα τῆς ζωῆς ὅτι ἔχει μέσα της τὸ ἐνδεχόμενον τῆς ἀλήθειας, ἀλλὰ καὶ τῆς πλάνης.

Μήπως ὅμως ἡ ἀντίφαση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα τῶν διαφόρων συστημάτων τῆς ἠθικῆς εἶναι ἐπιχείρημα γιὰ νὰ χτυπηθῇ ἡ ἠθικὴ ἀξία; Μήπως τὸ γεγονός ὅτι ὅλα τὰ ἠθικὰ συστήματα ἀντιφάσκουν ἀναμεταξύ των εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἠθικὴ ἀξία καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχουν οὔτε τὰ θεμελιακὰ ἠθικὰ προβλήματα; Μήπως τὸ γεγονός ὅτι ὑπάρχουν πολλὰ φιλοσοφικὰ συστήματα εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νὰ ἀποδείξῃ πῶς δὲν ὑπάρχει φιλοσοφία, δηλαδὴ στοχασμὸς ἀληθινὸς γιὰ τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου; Τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ χάνουν τὴ σημασίαν των ἅμα θέσωμε τὰ ἀντίθετα ἐρωτήματα. Εἶναι δυνατόν νὰ δεχθῶμε ὅτι ἡ μία πλάνη διαδέχεται τὴν ἄλλη μέσα στὴν ἱστορίαν τῆς ἠθικῆς καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ὕστερα ἀπὸ

τόσες αποτυχίες, δὲν ἐπείσθηκε νὰ παρατήσῃ ὅλως διόλου τὸ ἠθικὸ πρόβλημα; Ἡ μήπως πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὁ ἕνας ἄθλος διαδέχεται τὸν ἄλλον μέσα στὴν ἱστορία καὶ ὅτι τὸ ἠθικὸ πρόβλημα εἶναι τόσο μεγάλο κι' ἔχει τόσο βάθος καὶ τόσο πλάτος πὺ κανένας ἠθικὸς ἄθλος δὲν εἶναι ποτὲ δυνατὸν νὰ τὸ ἐξαντλήσῃ, ἀλλὰ καὶ καμμιά ἐποχὴ καὶ κανένα ἄτομο δὲν μπόρεῖ νὰ τὸ παραμερίσῃ ἀτιμώρητα, γιὰτὶ παύουν ἐκεῖνη τῆ στιγμῇ νὰ ὑφίστανται πὺ θὰ παρατήσουν τὸ ἠθικὸ πρόβλημα; Μήπως αὐτὸ τὸ πρόβλημα δίνει στὴν ἐποχὴ καὶ στὸ ἄτομο τὴν ἐσωτερικὴ ἔνταση, αὐτὸ δικαιώνει κάθε ἐποχὴ; Ἐκεῖνο πὺ φαίνεται ὅτι ζητάει ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τῆ στιγμῇ πὺ στοχάστηκε τὸν ἑαυτό του καὶ τὸν προσορισμὸ του εἶναι ἡ ἀπελευθέρωσή του ἀπὸ ὠρισμένα ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ δεσμὰ πὺ τοῦ ἐπέβαλε ἡ φύση, ἡ ἀπολύτρωση ἀπὸ μερικὲς ἐσωτερικὲς ἀντινομίες καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐσωτερικότητάς του κατὰ τρόπο τέτοιο πὺ νὰ τὸν ὀδηγήσῃ στὴν πραγματικὴ ἀκεραίωση τοῦ ἀληθινοῦ ἐγώ, στὴν ἀπόλυτη φανέρωση ἐκεῖνου τοῦ στοιχείου πὺ χωρίζει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ ὅλη τὴν ἄλλη ζωϊκὴ φύση, δηλαδὴ τῆς μοναδικῆς ἀξίας τῆς ζωῆς του. Γι' αὐτὸ τὸ θεμελιακό, πρωταρχικὸ αἶτημα γίνονται ὅλοι οἱ σοβαρότεροι κόποι τοῦ ἀνθρώπου εἴτε τὸ ξέρει εἴτε δὲν τὸ ξέρει· γιὰτὶ πολλὲς φορὲς ὁ ἄνθρωπος γίνεται ὄργανο τῆς ἠθικῆς ιδέας χωρὶς νὰ τὸ ξέρῃ. Ἄλλοτε πάλι φαίνεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι τόσο πολὺ πεπεισμένος γιὰ τὴν προσπάθεια τούτη—ἔτσι τουλάχιστον ἀποκαλύπτει ἡ ἱστορία στὸν ἐρμηνευτὴ τῆς—εἶναι τόσο ρυθμισμένος ἀπὸ τὸ αἶτημα τοῦτο ὥστε, καὶ ὅταν ἀκόμα ἔχει τὴν αὐτοβεβαίωση πὺς δὲν θὰ ἐπιτύχῃ, νὰ προτιμᾷ καὶ τότε τὸν ἀγῶνα ἀπὸ τὴν ἀπλῆ ἀδράνεια, νὰ λογαριάζῃ τὸν ἀγῶνα ὡς πραγματικὸ ἄθλο, ὡς μεγάλο ἠθικὸ κατόρθωμα πὺ καὶ γι' αὐτὸ μονάχα νὰ ἀξίζῃ νὰ ζῇ. Τοῦτο γίνεται ἀπὸ τῆ στιγμῇ πὺ ὁ ἄνθρωπος ἀποκόβεται ἀπὸ τὸ μυθικὸ του προσδιορισμὸ καὶ παίρνει στὰ χέρια του τὰ ἠνία τῆς ζωῆς του, ἀπὸ τῆ στιγμῇ πὺ ρωτᾷ «ὄν τινα τρόπον χρῆζῆν». Ἡ πάλῃ πὺ ἀρχίζει μ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα εἶναι δραματικὴ, γιὰτὶ δὲν πρόκειται ἀπλῶς νὰ φθάσῃ ὁ ἄνθρωπος σὲ μιὰ ἀπλῆ ἐξοικονόμηση τῶν ἀντιθέσεων, οὔτε νὰ κατασιγάσῃ διὰ τῆς βίας ὠρισμένες κλίσεις τῆς ζωῆς του, ἀλλὰ πρόκειται νὰ στηρίξῃ ὅλη του τὴ ζωὴ σὲ μιὰ ἀρχὴ πὺ νὰ κατάγεται ἀπὸ τὴν πραγματικὴ του ὑπόσταση, πὺ

νὰ πηγάζη ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἀνθρώπινη ἀξία. Γι' αὐτὸ οὐσιαστικὴ ἠθικὴ ὑπάρχει μονάχα ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ὁ ἄνθρωπος μάχεται συνειδητὰ γιὰ τὸν σκοπὸ τῆς ζωῆς του, ἀπὸ τότε ποὺ ὁ ἠθικὸς στοχασμὸς καταργεῖ τὸ ἀπόλυτο κῦρος τοῦ δόγματος, θρησκευτικοῦ, πολιτικοῦ κλπ., ἀπὸ τότε ποὺ ὁ ἄνθρωπος δεσμεύει τὸν ἑαυτὸ του, ὄχι γιὰ τὸ ὀρίζει ἢ παραδομένη προσταγὴ τῆς θρησκείας, τῆς πολιτείας ἢ τῆς φυλῆς, ἀλλὰ γιὰ τὸ προστάζει ὁ ἴδιος ὁ ἠθικὸς στοχασμὸς. Ἀναπηδαῖ ὁ ἠθικὸς στοχασμὸς τὴν ὥρα ποὺ σπάζει μέσα στὸν ἄνθρωπο ἢ πίστη πρὸς τὴ παράδοσιν καὶ διχάζεται τὸ ἐγὼ ἔτσι ὥστε νὰ διακρίνη μέσα του τὴν ἑτερόνομη ἀπὸ τὴν αὐτόνομη προσταγὴ. Ὅσο μεγαλύτερος εἶναι αὐτὸς ὁ διχασμὸς, ὅσο ριζικώτερα χωρίζεται ἡ ἑτερόνομη ἀπὸ τὴν αὐτόνομη προσταγὴ, τόσο ἀληθινώτερο τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ ἠθικὰ προβλήματα, τόσο βαθύτερος ὁ ἠθικὸς πόνος τοῦ ἀνθρώπου.

Β'.

Ἡ ἀρχαία θεωρία τῆς ἡδονῆς.

Ὡς ποὺ νὰ φθάσῃ ὅμως ὁ ἠθικὸς στοχασμὸς σ' αὐτὴ τὴ βαθμίδα τῆς ἠθικῆς αὐτοτέλειας, ὡς ποὺ νὰ γίνῃ ὁ ἄνθρωπος αὐτόβουλος καὶ αὐτοκυβέρνητος, περνάει ἀπὸ ὠρισμένα δοκιμαστικὰ στάδια ποὺ ἐνῶ δὲν ἔχουν καμμιά βαθύτερη ἠθικὴ σημασία, γιὰ τὸ οὐσιαστικὰ ἀνήκουν καὶ αὐτὰ στὸν κύκλο τῆς ἑτερονομίας, ὅμως εἶναι ἀναγκαῖα γιὰ νὰ αὐτονομηθῇ ἡ ἠθικὴ συνείδησις, ν' ἀποκοπῇ δηλαδὴ ἀπὸ τὴν παράδοσιν καὶ ν' ἀνακαλύψῃ τὸ πραγματικὸ τῆς ἀντικείμενου. Θάλεγε κανεὶς ὅτι τὰ στάδια αὐτὰ ἔχουν γιὰ τὸν ἠθικὸ στοχασμὸ διδακτικὴ μονάχα σημασία· μαθαίνουν ἕμμεσα τὸν νοῦ τί δὲν εἶναι ἠθικὸ ἢ γιὰ τί κάτι, ποὺ ἀρχικὰ τὸ θεωροῦσε ἠθικόν, δὲν ἔχει καμμιά σχέσιν μὲ τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἠθικοῦ· ὁ νοῦς ἀσκεῖται μὲ προβλήματα ποὺ ἐνῶ δὲν εἶναι αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ἠθικὰ ὅμως τοῦ προετοιμάζουν τὰ εἰσόδιά του στὴ περιοχὴ ὅπου ἐδρεύει ἡ πραγματικὴ ἠθικὴ ἀξία. Τὰ προβλήματα αὐτὰ, ἂν καὶ εἶναι ἐξωθητικά, ἀποτελοῦν ὅμως τὴ φυσικὴ ἀφετηρία τοῦ ἠθικοῦ στοχασμοῦ. Ἀπ' αὐτὰ ὠρμήθηκε ἡ ἠθικὴ θεωρία καὶ στὴν ἀρχαιότητα καὶ στὴν νεώτερη ἐποχῇ. Ὁ ἄνθρωπος μόλις ἀποσπάσθη ἀπὸ τὴ